

ապրիլի արշուժը հաստատեց, փողովուրդին միտքը բուժելու համար հուսմանց թէ Ստալին հնազանդեցու աճկի, առարկ մենք ալ պիտանազեցինք մեր փառեմի սէրը: Մանաւանդ Ֆիկարի ունեւոյ Գանձաւորի Աթոռին փառաբանութիւնը և ուղիով պայն զտրացնել իրաւունքի հակաթու տերաւորին դէմ, մատուածատուր կի՞ք: Գանձուկի վիճակն ալ նսնջիկն էր թողուր, և Նախընտանի, Ազգային, Ղափանի և Տփղիսի վիճակներուն վրայ ալ ժողովարարութեան կոնգրէս կուտար: Իայց այս միջոցները քաւական չէին ֆացուկները բարւոյնը: Եւ Ստալին կի՞ք: Վանձաւորը կը թողուր և լեւկը քաղուէր և պատերազմի կը մտներ սուպատակներու դէմ վրէժաւ հրամանատար: Զարթարի կոնկերուն ընթացքին Ստալին ըստ իր կարելին իրեն՝ կաթողիկոս-գործադր, ապաւնչով Միժն Պորտուէն գալիք զենութեան, որ շարունակ Կիւշանար: Եւ մնաց յուսախար, թէ և կը շարունակէր իր գիտութիւնը մինչ և իր մահը 1728 թուին:

Ստալին կաթողիկոսի մահով ազատ առաքելք կը մնար հակաթու Ներսէսին (1723-1763), որ թէպէտ իշխաններէն բանադրուած էր թայց յաջողեցաւ տէր գաղնիւ կացուս թեպէտ Կարապետ Գ. Ունեցին (1726-1738) մատուցութիւն շղարմուց: Արարամ Բ. Խաչուրցի (1730-1734) ներքեց և թողուց որ պաշտօնը վարէ Արարամ Գ. Կրեապի (1734-1737) սէր ալ ցուցուց: Եւ Ղապար Ա. Պահկեցի (1737-1751) գործը ընեցով Ներսէսին խոտորովանելու շուտ իր յանցանքը և Կարապետի արմակեց: Յետոյ խոտամիտքի ատուս անկէ թէ ալ պիտի չապստամբի և կոնգրէսով հազատանց պայն իր Աթոռին վրայ: Ներսէս կի՞ք: Գանձակեցի ապրեւցաւ մինչ և 1763:

Ներսէս կաթողիկոսի մահէն յետոյ անոր եղբորդին Իսրայէլ Եփրեմեան կաթողիկոս, Ազատներ Գարսի խանին Նախկէտրի կաթող, ազանց իշխաններ կաթողիկոսին հաւանութեան և բռնանց քաղար Ազատնից համակառութեան: Իսրայէլ Եփրեմեան Խաչուր Գ. Նախկեցի (1759-1763) կաթողիկոսին դիմեց և հաստատութիւն խնդրեց: Բայց իրը պատուաբան ստորաւ մեղադրաւ կան և յանդիմանեալն Նախկ միայն:

Նայն օրերուն Նախկեցին վախճանեցաւ և Իսրայէլ կի՞ք: Իր համակառութիւնով

գլխից Սիմէոն Ա. Երկանեցի (1763-1780), որ Նոյնպէս զսցաւ իր հաւանութիւնը պահանջելով որ Իսրայէլ անմար Ներկայանալ և հակապողոյցները հանցնելով գործը վերջացնէ: Իսրայէլ չհկաւ Այն ատեն Ազոտներու հակապողոյց կողմը 50 հոգիէ բաղկացած պատգամաւորութիւն մը կազմեց և իշխաններն բերաւ Հասան Զարթարի Նախկանէս վարպապետ որ Կաթողիկոս ձեռնադրեց: Սիմէոն կի՞ք: ասոր ալ չհանկեցաւ և թախանաւն ընեցով ևս պատմադիւններու դիմադրեց: Այն ատեն պատգամաւորները վերադարձան Գանձաւոր և հոն Նախկանէսը կաթողիկոս մտնուողքին (1763-1783) և իսկ բաժանումէն յետոյ և կամ Կաթողիկոսը Կոնկեր կարի: Մինչ և որ Սիմէոն Նախկանէսը հաւանեց ևս քաղուէր նի՞ք Իսրայէլ չհկաւ պապին և իշխանները իրենց Իսրայէլ՝ Նախկէտրի ապաւնչով միշտ ընդդիմացաւ: անարգելով Տփղիսի առաջնորդ Զարթարի պատուիրակութիւնն ալ: Երբ Իսրայէլ վերջնապէս հետեց, Սիմէոն կի՞ք: Եպիսկոպոսական ժողովով պայն լուծեց կորգէն: Ապա Նախկանէսը կաթողիկոսական աստիճանը Երեւանէսէս և Կաթողիկոսութիւնը վաւերացուց և պատշաճ պարգևով և կոնգրէսով զրկեց Գանձաւոր, Տփղիսի Զարթարի վարպապետն ալ ընկեր տալով (1765 Դեկտ. 28): Իսրայէլ ըստպաւնեցաւ քաղուէր Գանձակ տար մնաց, Էլ տարի բանադրանքի տակ:

Սիմէոն Ա. Երկանեցի կաթողիկոսի կարգադրած կարեւոր յանդիմանքն է՝ մին ալ Կաթաւ Աստուխանի առաջնորդութեան հարցը: Հոն առաջին անգամ պաշտօնաւ վարած էր Ազատնից Աթոռին Կաթողիկոս Ներսէս Միսաք Տիգրանեան, Իսրայէլ Օթիկ ընկերակիցը, և հոն վախճանած Զարթար կի՞ք: Զահկեցի արտաք պաշտօնին վրայ կը գտնուէ իշխաններ Եպիսկոպոսներէն Բարեկ Փատակեցի: Երբ գտնեալարու յաթիւրը զգուցեց իր հակադիմադրը: Ասանք գանդապետ Զարթար-Կաթողիկոսին, բայց իրենց գանդապետներուն ղեկնորդին թիւն չգանելով Փատակեցին հետաքցցին և Ազատնից Աթոռէն Ստեփանուկ Անանեան Եպիսկոպոսը իրենց Առաջնորդը ընտրեցին և Ներսէսէ կայսրուհին օրով պետական հաստատութիւն ալ ընդունեցան (1749) և

Ջահէկեցիին յաջորդեմը՝ պատահուածքէն չուէ
հեցան զբաղելու առ խնդրով և Կանոնա-
սարի կաթողիկոսին յիշատակաւ թիւնը ախ-
բեք տեսնոյ հայտք մէջ, աչնպէս որ էջ
միածնիկը քմարդապետ զամ Եպիսկոպոս
չէր կրնար այն կողմերը երթալ ու զրոյս
հաւաքիչ Պաշտակաւ թեան իրաւունքով
Սիւնէն հիւսն աւելցէ Էպիսկոպոսի իրաւունքը
գերաճանաչանով և Յովնանէս Քանաքեղի
վարդապետի նախապաշտօնը պաշտօնով
տեսնաւ զիկեցի Բայց Կանոնաւարքիները
կտաւախ չէին և Եղեղեղեղիկէն էլ իրաւունք
պարտ թիւնը զը Պրոտոնախնէր և Պրոտո-
նից Երկու կաթողիկոսներու առ զէն ուղեր
ձեռքի Պատիկ իրենց լիքսին ստացած լին
դաւաճոյն թիւնը։ Պրոտոնիցիներ ընդհան-
րութիւն չգտան և չկրցան նախապաշտօնը
խանայ Վիսպակ տեմ ցած եղած էր Սիւնէն
կաթողիկոսի օգտար Բայց Պրոտոնիցիներ
կաթողիկոսի ընդհանրաց կաթողիկոսութեան
խնդրեր, գնանքը օգտարտան էր առնէ

[illegible]

որ Է հայ հողաձրտական արտառնեակ՝ չընդունելի Ռուսական տերութեան մէջ: Այս ցածրագրեան հետոյ, երեսնեցեցիկ Ռուսաստանի առաջնորդ նշանակեց Սիմեոն եպիսկոպոսը: Դոյնպէս հարգաւորեց հեկեղեցական արտառնութիւնն՝ մը եւ հրատարակեց պի՛րք Հանդիմանագրի թանկ օտոնից ծայրեքանաց Եւանջելոյ. 1771 թ., Ռուս կայսերականաց տոնիքուն հեկեղեցւոյ մէջ կատարեալ համար:

1

[illegible]

րինապէս և ոչ ալ նոր կաթողիկոս մը քնտրուեցաւ ք

Սարգիս Կպո. Հասան Զաւառնի վեց տարի թափառեցաւ հոս հոն և ապա Կանձակի Զաւատ Սանին պաշտպանութիւնը շահելով 1793 Վեհա. Տ-ին Կանձառարի մէջ կաթողիկոս հռչակուեցաւ և օծուեցաւ, Խարայէի հոկառակ, որ Վրաց Դէորդի արքայորդիին հովանաւորութեամբ գարծած էր Սիւրբակոսկոս և Առաջնորդ Հազարաբու վանիցն, թէև տակաւին կը պահէր կաթողիկոս կոչումը:

Սարգիս աղբրարկող Նամակով մը 1795 Հոկտ. 22-ին Ղուկաս կաթողիկոսին ալ գիւմից, բայց Ղուկաս չուզեց ճանչնալ ինքնընծա կաթողիկոսը: Սարգիս տեսնելով որ ոչ Զաւատ Սանին և ոչ Մելիքներէն օգուտութիւն չէ հասնիր, գնաց Տփլիս, Հերակլիի պաշտպանութեամբ գործաւորու յոյսով: Բայց այն օրերուն Հերակլի մեղաւ, և Կէորդի միջամտեց Ղուկաս կաթողիկոսին օտո: Ղուկաս հպանքեց որ Սարգիս կաթողիկոս անուանին և կարմիր կնիքի գործածութիւնը թողու, եւ եպիսկոպոսական պատուով լինի առաջնորդ Հազարակ վանքին և արքեպիսկոպոս Աղուանից Երկրին: Սարգիս ստիպուեցաւ համակերպիլ:

Սարգիսի այս համակերպութիւնը Կապան տեղի տուաւ նոր փառաբերութեան: Ան 1812-ին գարծած Կանձառար, ուր իր Դանիէլ եղբորը որդիին, Բաղդասար Միվարդապետ Հասան Ջալալիան, գացած էր իրմէ ք տարի առաջ և վանական շէնքերը նորոգած, միաբանները հաւաքած, ցրուած գիւղացիները ետ ժողոված, գրուածք կառուածները ազատած, և լուսնի կողմ ծաղկեցուցած էր: Սարգիս այս նոր յաջողութեան ջախջախութեամբ և Պարսից վստահութեամբ նորէն սկսած գործածել կաթողիկոսի անունն ու կնիքը: Ներսէս Աղտարակիցի Տփլիսի առաջնորդութեան անցնելուն Սիւրբան կաթողիկոսի (1809-1830) անուամբ բանակցութեան մտաւ Ռուսական կառավարութեան հետ և պետական վճարով կոմիտէին խափանել ճշդապէս Աղուանից կաթողիկոսութեան անունը և Սարգիս պաշտօնապէս հռչակուեցաւ օրպէս միայն արքեպիսկոպոս կամ Մետրապոլիտ Կանձառարի կամ Զաւառապի (1815):

Սարգիս իրեն օգնական և յաջորդ պատա-

րադիւս համար Բաղդասարը էջմիածին զրկեց, որ 1820 Սեպտ. 18-ին հայսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Սիւրբ կաթողիկոսէն:

Բայց Սարգիս տակաւին սրտին մէջ կը պահէր կաթողիկոսական ձգտումները, և Պարսից ներկայութիւնը յարմար առիթ նշահատեց յայն իրականացնելու, ուստի յանձն առաւ Ապպատ Սիւրբայի առաջարկութեամբ Շուշիի քերական Կոնստանտինի հայ ուսանողի հետեւորդներով եւ յորդորել պաշարեալները անձնատուր ըլլալու, յայտարարելով թէ Երեւոյ Սարգիս կաթողիկոսն է և երկուսն է իւր սուրբ կարգով որ պարսկական շէնք չեն մնալի նոցա, եթէ անձնատուր կը լինին: Այն միայն զինուորները այն և կրնէր և ազդիկներ քարէ կարկուտով պատահանեցին Սարգիսի առաջարկին: Երեւոյ հողէրը տէրը չեաւ, դու Մոսկա-Սարգիս եւս ազադակներով: Թէպէտ ցոլիւն չէր Սարգիսի առած քայլը, բայց անուղղակի լաւ արդիւնք ունեցաւ և Կանձառարի վանքը կործանուեց և չառաւ շատ հայերու կեանքը կոտորածէ ազատեց:

Սարգիս անկէ վերջ երկու չապրեցաւ և վախճանեցաւ 1828-ին: Ան իր յաջորդ կանխաւ պատրաստած էր արդէն իր եզրօրոյրին Բաղդասար Կպո, Հազարան Զաւառնից:

Բաղդասար երկու տարի վերջ 1830-ին էջմիածնի մէջ Սիւրբ կաթողիկոսէն ըստ պաշտօն Արցախի և Աղուանից Երկրին Մետրապոլիտութեան պատիւը և յայտնաւ առնելու և զօրացած կատարեց նշանաւոր քարեկարգութիւններ, ճամբայ յարգարեց, ետ մնացած վանական կառուածները ազադեց, մետրապոլիտներ ճառացեց, գալոց բացաւ, առաջնորդարան շինեց և հայաբնակութիւնը անեցաւ, զատիկ պետութեանն ալ վարձաւ տրուեցաւ: Իսկ 1836-ին Պրոմէնիէի գործադրուելուն ժամանակ Արցախի անուամբ ընդարձակ վիճակին առաջնորդ կարգուեցաւ և Մետրապոլիտ պատաւանները պահելով մինչև իր մահը:

Այս կերպով վերջ գտաւ Աղուանից կաթողիկոսութիւնը որ հիմնուած ըլլալով Դ. դարուն սկիզբները առած Կ'ըլլալ ըման 15 գով:

Ն. Վ. Փ.